

ENTORN DE DOS CÒDEXS DEL SEGLE X^e DE SANT CUGAT DEL VALLÈS.

Anscari M. Mundó

Cada dia em convenço més que la història del gran monestir barceloní de Sant Cugat del Vallès necessita i reclama una recerca renovadora. L'estudi que ara ofereixo és una petita mostra del molt que encara cal saber d'ell durant el segle X. La investigació ens durà del terreny paleogràfic i codicològic a l'històric, en una seqüència lògica, encara que, a primer cop d'ull, pugui semblar quelcom barrejada.

* * *

He tingut ocasió d'examinar els còdexs 17 i 21 del fons de San Millán de la Cogolla, conservats a la Real Academia de la Historia, de Madrid. Abans de donar la meua opinió sobre la data dels dos manuscrits, crec convenient d'oferir la d'altres investigadors que m'han precedit en llur examen.

La primera notícia que n'he trobat –i això no vol dir que no n'hi hagin d'anteriors– és la del pare Domingo Ibarreta, abat de Silos, devers 1771. En unes notes, en part del segle XIX-XX, que acompanyen un facsímil calcat a mà pel dit Ibarreta¹, es dona la notícia següent: “Expositio

(1) Actualment a Madrid, AHN, Miscelánea, Diversos, caja 14, fasc. 8 bis = pliego A; procedents del Seminari de Sigüenza.

plurimorum locorum Bibliae Sacrae. –Exposicion del Testamento Nuevo. Codice X de San Millan, en folio... Pudo haberse traído de Francia o de Cathaluña y haverse escrito mucho antes de este tiempo” (és a dir, del 1091 en que s’hauria introduït a Espanya la “letra francesa”)².

L'altra menció, més llarga i important, és la que en feren Gustav Loewe i Wilhelm von Hartel el 1887³. Del ms. 17 (= nº 32 de llur catàleg) diuen: “s. XI in fränkischer Minuskel”; i del ms. 21 (= nº 28 d’ells), només: “s. XI”. De la descripció que en donen en parlaré tot seguit.

També consten, naturalment, en els *Índices* que Cristóbal Pérez Pastor feu dels còdexs de San Millán el 1908⁴. No diu el tipus de lletra en què són escrits, però els fa tots dos del segle X.

No m’he entretingut a buscar si han estat mencionats per altres erudits, ja que l’intent d’aquesta nota crítica no és tant l’estudiar-los a fons com d’establir-ne la procedència i la data. Si que citaré, però, alguns autors que els han aprofitat més recentment. Em refereixo a dom Justo Pérez de Urbel, que edità, el 1950, un fragment visigòtic de comentari al “Pater noster”, que serveix de guarda al còdex 21⁵; a José Janini, que ha publicat el 1976 el text litúrgic d’un bifoli en lletra visigòtica, que també havia servit de guardes del mateix ms. 21⁶, del qual diu: “Escrito en Francia, en el siglo XI”; encara, a Manuel C. Díaz y Díaz, que el 1979 mencionava de passada els dos còdexs, tot referint-se a les edicions citades suara dels fragments visigòtics del ms. 21; el cos d’aquest còdex diu que és en carolina

(2) En aquest moment i degut a les poques hores de que disposava per a examinar els dos còdex, pel febrer del 1982, no puc saber a quin dels dos pertany el facsímil del P. Ibarreta; però serà possible decidir-ho sens dubte, si algú té paciència i temps per a comparar-los tot mirant els folis d’un a un. Les autoritats de la Real Academia, degut sens dubte a abusos desplaents, no permeten la consulta simultànea de dos còdex; malgrat això, la bibliotecària srta. Aureliana Martínez Cavero, molt amablement, me’ls va deixar veure junts una estona, el que agraeixo des d’aquí.

(3) G. LOEWE-W. von HARTEL, *Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensis*, I. Wien, 1887, p. 510-511 (pel ms. 17, descrit amb el nº 32), i p. 505-506 (pel ms. 21, descrit amb el nº 28).

(4) C. PEREZ PASTOR, *Índice de los códices de San Millán de la Cogolla y de San Pedro de Cardeña existentes en la Biblioteca de la Real Academia de la Historia*, Madrid 1908, p. 19 (pel ms. XVII) i p. 21 (pel ms. XXI).

(5) Justo PEREZ de URBEL – Atilano GONZALEZ y RUIZ-ZORRILLA, *Liber Commicus, edición crítica*, (Monumenta Hispaniae Sacra, ser. liturgica, 2-3), II, Madrid 1950, p. CXLVII i 717-719.

(6) José JANINI, *Dos fragmentos del “Liber ordinum”*, a: Homenaje a fray Justo Pérez de Urbel, I, Silos 1976, p. 227-229, amb facsímil. Loewe-Hartel, p. 505 i 510, diuen que el ms. “32” (= 17 actual) també tenia enganxats a les tapes uns fragments del mateix ms. visigòtic.

del segle XI i constata la poca bibliografia que existeix entorn d'ell⁷; i finalment, als benedictins suïsos de Le Bouveret, que al copiar el colofó del ms. 17 segons Loewe-Hartel, daten el cos del còdex del segle XI, "en minuscule française"⁸.)

L'abbé Joseph Lemarié, que està estudiant des de fa anys el text d'ambdós còdexs, em preguntava per carta⁹, si creia que eren veritablement catalans, tal com suposaven els nostres amics comuns Jean Vezin i Díaz y Díaz; si ambdós còdexs podien ésser datats de la primera meitat (o primer quart) del segle XI; si, malgrat l'estat lamentable del colofó del foli 241v del còdex 17, gairebé totalment rascat especialment en els noms propis, era possible deduir quelcom de la menció llegible de "anno III regnante... o rege".

Intentaré donar resposta a cadascuna d'aquestes preguntes, encara que no en el mateix ordre proposat, sinó en el del fil de la investigació que m'ha conduït a la solució dels problemes paleogràfics i històrics que presenta el colofó susdit.

* * *

El primer pas metodològic que calia fer era datar amb una certa precisió paleogràfica els dos còdexs. Un examen atent, encara que no exhaustiu, per manca de temps i de mitjans, em convencé de que havien estat escrits en ple segle X i no pas al segle XI, com es proposava generalment. Si per lletra "francesa" es volia indicar l'escriptura carolina, això era cert; però no pas si es volia insinuar un origen francès per als dos còdexs. Tant la decoració i el colorit d'algunes caplletres, com el ductus general de l'escriptura (de molt diverses mans, que es retroben en ambdós manuscrits) indiquen clarament llur origen català.

(7) M. C. DIAZ y DIAZ, *Libros y librerías en la Rioja altomedieval*, Logroño 1979, p. 199 i nota 35, i p. 229, on menciona les obres de sant Isidor que conté al final el còdex 21; creu que l'enquadernació és del segle XIII. Pel que fa al ms. 17, em sembla que hi deu haver un petit error: a la pàg. 107, nota 35, diu que "parece depender del cód. 20"; sens dubte volia dir del cód. 21. ja que el 20 no és altra cosa que la cèlebre Bíblia de "Quisius" (cf. p. 223-227), text ben diferent del del ms. 17.

(8) Bénédictins du Bouveret, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, tom V: *Colophons signés P-Z (14.889-18.951)*, (Spicilegii Friburgensis Subsidia, 6), Fribourg 1979, p. 330 n° 17.313; de la hipòtesi sobre la lectura que s'hauria de fer, segons ells, del nom del copista, en parlaré després.

(9) Del 27 de juliol de 1981; J. Lemarié n'ha fet ja menció en l'article *Fragments d'homélieaires*, que cito a la nota 43. També els ha mencionat R. ÉTAIX, *Quelques homélieaires de la région catalane*, Recherches augustinienes, 16 (1981) p. 394-395.

Calia veure en segon lloc, si un nou intent de lectura del colofó confirmava aquestes deduccions de l'ull paleogràfic. Però abans vegem-ne la transcripció intentada per Loewe i Hartel:¹⁰

EXPLICIT LIB̄ DŌ GRAS' ORA
 † †
 TE P̄ SNILBASLOP * QVI SCRIPSIT
 HVNC LIBRŪ COLLECTARIUM
 IN HONORĒ S̄CI M * * * * * MI MAR
 † † †
 SUBLANQER RŌ * * M ANNO
 † † †
 III REGNATE * * * * * O REGE
 ET DEDIT ILLŪ ADR * * * TUS SACER
 † †
 P̄PR * * * * DM ANIME SUE ;'

Els dos savis germànics, que es van atrevir a proposar l'única transcripció directa que ha esta publicada d'aquest colofó, encertaren la majoria de les lletres i paraules de la part formulària del text; només deixaren penjats o dubtosos els noms propis..., evidentment, la part essencial per a la comprensió correcta de la subscripció. Precisament el fet d'insinuar-s'hi tantes dades importants –nom del copista, del lloc on treballava, del superior local i del rei governant– que, com he dit, havien estat volgudament esborrades, era un al·licient per a intentar una nova lectura de tot el text. Les hores que hi he pogut dedicar recentment han donat un resultat que goso considerar com a satisfactori.

El nom que semblava més significatiu i que es llegia, encara que parcialment i amb dubtes, era el de la línea 5: *LANQERRO*, que per la preposició *sub*, feia endevinar que era el del superior del lloc i sota les ordres del qual treballava l'enigmàtic escriba. La successió de lletres *QE*, sense la *U* intermitja, feien sospitar ja un error de lectura. Efectivament, les restes de lletra que es veien semblaven insinuar més aviat una *D* uncial en lloc de la *Q* dubtosa. Tampoc la segona *R* semblava justificada; oi més, que les restes de tinta que es descobrien amb la lupa de gran augment suggerien una *I* i una *C*. La lectura correcta era, doncs, *LANDERICO*.

(10) *BPLH*, I p. 510. Els asteriscs corresponen a lletres suposades, encara que no llegides; els interrogants indiquen dubtes per part del dos autors.

Hom podia sopitar que a continuació es mencionava el càrrec de Landeric; detall molt important per a endegar la investigació sobre el personatge. Els dos asterics i l'M que proposaven Loewe-Hartel no suggerien res. En canvi, la inspecció directa del pergami rascat permetia veure-hi restes d'altres lletres, concretament *Abba*, amb les dues *b* en la forma minúscula que recorda la lletra insular, tal com es pot veure també a la lin. 1: *Lib(er)*. La lin. 5, doncs, s'ha de llegir: *sub Landericico abba*.

Hi havia dos camins per a saber d'on podia ésser abat aquest Landeric: examinar la lin. 4 per veure si es podia llegir el nom del sant en honor del qual s'havia escrit el llibre, o bé repassar els abaciologis catalans i veïns per a retrobar-hi un Landeric. He intentat seguir les dues vies, tot començant, però, per la primera.

La lin. 4 fou bastant ben llegida per Loewe-Hartel: *INHONORE (m) S(an) C(t)I M.....MI MAR*. Cal fer-hi, però, alguna objecció: no veig cap ratlleta d'abreviatura damunt l'*E d'honore*, que ha de quedar així, en ablatiu. El *MAR* final té, en canvi, indicis del signe d'abreviació i, per tant, s'ha de llegir *mar(tiris)*; el que indica quelcom sobre la condició del sant que precedeix. Qui era aquest? Segons Loewe-Hartel el nom començava amb *M* i acabava en *MI*; el que no suggereix res d'acceptable. En canvi, l'examen del pergami deixa entreveure, malgrat les rascades, unes lletres gairebé segures: *.UCUATI*, que no poden ésser completades d'altra manera que *Cucufati*, lectura que corroboren tant els espais que queden com les restes de tinta que es veuen. Entre *Sci* i *Cucufati* hi ha una *M* uncial i un espai estret, que només permet una lectura congruent: *sanctissimi*. La lin. 4 sencera diu, doncs: *in honore s(an)c(t)i(ssi)mi Cucufati mar(tiris)*.

Amb aquests elements tenim ja l'essencial del colofó. Es tracta del monestir de Sant Cugat del Vallès, situat al miliari vuitè de la ciutat de Barcelona, que tingué a la segona meitat del segle X un abat de nom Landeric. Com que la cronologia d'aquest abat no ha estat encara establerta amb prou precisió intentaré, abans d'estudiar-la, fixar el nom del rei de França –naturalment– esmentat. Loewe-Hartel llegeixen, com s'ha dit, a la lin. 5-6: *ANNO III REGNA(n)TE.....O REGE*, amb algunes lletres dubtoses. Els documents que mencionen en vida l'abat Landeric, com veurem, són datats pel rei Lotari (954-986); per tant, no hi pot haver cap mena de dubte que aquest rei de França és el citat en la data cronològica¹¹. Només quedaria el dubte de la grafia del seu nom en aquest colofó. Per a

(11) L'any tercer del rei anterior, Lluís IV (936-954) seria el 938-939, massa anterior a Landeric. Lluís V (986-987) obviament no tingué any tercer.

esbrinar-la s'ha de recórrer als documents del Cartulari de Sant Cugat¹². La grafia de molt la més usada és *Leutario (-ius)*¹³; encara que també es podria pensar en *Leotario (-rius)*, molt menys freqüent¹⁴. Tampoc no es podria excloure d'entrada la grafia *Leuthario (-rius)*, no gaire més sovintejada¹⁵.

Ara bé: si examinem les restes de lletres que es veuen en l'espai de la línia 6 que havia d'ocupar el nom, només s'hi reconeix la part superior d'una *E* uncial seguida d'un traç descendent en diagonal, que només pot pertànyer a una *V* capital (com la de la línia 3: *HVNC*). Vist l'espai que segueix entre aquestes dues lletres i l'*O* final del nom, ben visible, només hi cap suposar *TARI* (sense *h*). Les línies 5 i 6 s'han de llegir, doncs: *anno III regnant[e L]eu[tari]o rege*.

Si ens atenem al còmput tradicional i popular dels anys de Lotari a Catalunya¹⁶, que hauria començat amb la mort del seu pare, Lluís d'Ultramar, 10 de setembre de 954 (o el dia 24 del mateix mes i any), el còdex estudiat hauria estat copiat durant el tercer any de Lotari, és a dir, del setembre del 956 al setembre del 957¹⁷. Se'n segueix, doncs, que Landeric era abat de Sant Cugat probablement el 956 i, en tot cas, el 957.

El testimoni d'aquest colofó ajuda a fixar l'abaciologi del monestir del

(12) Editat per J. RIUS SERRA, *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallès*, vol. I, Barcelona 1945, passim (el cito després: RIUS, *CSC*). Els magnífics índexs de l'obra que s'acaben de publicar a Madrid, Ministerio de Cultura, 1981, només ofereixen ajuda parcial, ja que en les proves d'impremta deu haver-se perdut l'apartat *Leutarius*, al que remetien les referències freqüents de les pàg. 126-128.

(13) N'he comptat un total de 125 vegades.

(14) En total 11, a les que es pot afegir *Leoterio* (1 veg.) = 12 vegades.

(15) Apareix 16 vegades. Excloc unes grafies residuals: *Lautarius* i *Loutario*, per aparèixer una sola vegada cadascuna. *Loter*, forma catalana interessant (en el document n. 141, conservat el pergami original, del 981) que, però, no ha tingut continuïtat, devia representar la fonètica catalana habitual derivada de la germànica llatinitzada *Lotharius* (que es troba 2 vegades al cartulari en documents privats: però coneguda pel precepte del rei atorgat al monestir el 986); mentre que les formes en *Leu-*, *Leo-*, semblen dissimilacions hipercoltes només per a ésser escrites, tal com passaria també amb *Leudovicus* (reis para i fill de Lotari) del *Ludovicus* germ. llatí, que ha retornat a *Lluís* en català.

(16) Segueixo l'estudi de Frederic UDINA, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX y X*, Barcelona 1951, p. 74-76 i quadre entre les pàg. 80-81, amb les precisions aportades per Gaspar FELJU i MONTFORT, *La cronología según los reyes francos en el condado de Barcelona (siglo X)*, Anuario de Estudios Medievales 6(1969) p. 453-458, per Lotari.

(17) Si es preferís la que G. Feliu, p. 458, en diu "cronologia política", que començaria pel maig del 955, aleshores el còdex s'hauria acabat de copiar entre 957 i 958; però adverteix Feliu que aquesta cronologia "política" és més pròpia del comtat d'Osona que del de Barcelona.

Vallès de la segona mitat del segle X. Els autors que se n'han ocupat gairebé només utilitzaren la documentació del Cartulari, interpretent-la a la seva manera i ampliant-la amb tradicions dubtoses del monestir, tal com es dedueix ja de Villanueva¹⁸, que dona aquesta successió:

“Bonus homo	960
Guilimundo	966
Teuderico, ó Landerico	967.”

L'historiador de Peray i March¹⁹, el 1931, precisava quelcom més:

“Bonus Homo o Alaricus de Sala	[post 945; probablement 955]
Guilimundus, Guilimundo, o Guilimond	959
Landericus, Teudericus, Landerico o Landeric	959-968.”

El professor Frederic Udina, que el 1960 ha estudiat expressament aquest període²⁰, redueix la llista:

“Quilmudus o Gilmudus (es insuficiente la prueba...)- ¿Quilmundo o Guilimundo?	959
Landerico.- (=)	959-968.”

Efrem Compte, el 1964²¹, establí ja només:

“Bonushomo = Landeric	959-(+27.II)967/9”
-----------------------	--------------------

Posteriorment, el 1979, Antoni Pladevall²² ha cregut preferible retornar a la llista de Peray:

“Bonhome	955
Guillemó	959
Landeric	959-968.”

(18) J. VILLANUEVA. *Viage literario*, vol. XIX, Madrid 1851, p. 30-31.

(19) José de PERAY y MARCH, *San Cugat del Vallès. Su descripción y su historia*, Barcelona, 2 ed., 1931 [1933], p. 103-106; en la seva primera edició del 1909, Peray seguia encara Villanueva.

(20) F. UDINA MARTORELL, *El abaciologio del monasterio de San Cugat en los siglos X, XI y XII según su “Cartulario”*, Hispania Sacra 13 (1960) p. 191-203; la primera menció que copio és la de p. 192-193, i la segona, després de -, la de p. 203.

(21) Dom Efrem COMPTE, *Els necrologis de Sant Cugat del Vallès*, Miscel·lànea Anselm M. Albareda, 2 (Analecta Montserratensia, 10), Montserrat 1964, p. 131-164 (espec. p. 135 i 144).

(22) Antoni PLADEVALL, en el quadre que acompanya l'article *Sant Cugat del Vallès*, de la Gran Enciclopèdia Catalana, vol. 13, Barcelona 1979, p. 210. Ara, però, Pladevall m'ha manifestat que estava plenament d'acord amb les conclusions exposades en aquest estudi.

El darrer autor que conec, l'arquitecte Jordi Ambrós, ha recollit el 1981²³, la suggerència de Compte, en deixar només:

“Bonus homo, Landeric 959-[968].”

Em sembla oportú d'explicar el per què de la reducció de noms que ha sofert la llista d'abats de Sant Cugat en el període que ens interessa. Les proves per a admetre *Guilmundus* o Guillemó no sols són insuficients, com ja deia Udina, sinó que al document utilitzat pels seus defensors equival per mi a una negació implícita. Heus-ne aquí el resum: els marmessors del vescomte Brandovi, entre ells un “*Gilmundus (Quilmundus) abba (atque levita)*” donen, el 4 de febrer del 959, un alou “a Domino Deo et Sancto Cucufato cenobium, sive et in manus domno Bonus homo abba sive successoris ipsius ecclesie...”²⁴. L'abat de Sant Cugat era ben clarament Bonus homo (Bonhome, Bonsom); mentre que Gilmund (Guillemó) pertanyeria a un altre monestir o comunitat inconeguda. Cal, doncs, descartar-lo del nostre abaciologi.

Pel que fa als noms de Bonhome i de Landeric, que si es miren les llistes, semblava com si s'haguessin de repartir el període estudiat, Efrem Compte (seguit per Jordi Ambrós) ja va establir que s'havia de tractar d'una sola persona. Per tal de disposar d'elements de judici donaré aquí el regest de les mencions documentals que he trobat dels dos noms en litigi, per ordre cronològic:

1. [anys després de 945]: “Se dice que [Bonus homo] hizo donación al recién fundado Monasterio de San Pedro de las Puellas de un huerto que tenia cerca de los muros de la ciudad de Barcelona.”²⁵.

2. 956 febrer 12: “Landericus abba” dona “aliquid de proprio meo” a Reinulf i els seus per meitat i per a construir-hi cases, etc., uns terrenys al comtat de Girona, a Guardiola.-Montserrat, Arxiu, perg. Sant Cugat, nº 1726.

(23) Jordi AMBRÓS i MONSONÍS, *El monestir de Sant Cugat del Vallès*, { Vilassar de Mar, ed. Oikos-Tau, 1981}, p. 293-294; p. 24 (i 58).

(24) Edició RIUS, CSC n. 57, p. 50-51; entre parentesi dono la grafia i afegit de la firma.

(25) Segons PERAY, p. 105, que remet al foli 63 d'un abaciologi anònim conservat a l'Arxiu Episcopal [Dicoesà] de Barcelona. A continuació Peray cita el document del foli “218” (ha d'ésser el 216) del Cartulari de Sant Cugat (ed. RIUS, CSC I n. 40, p. 36-37), pel qual un tal Cultumen fa donació de terres “ad predictum domum sancti Cuphati, cuius basilica sita est in pago Barchinonense, in locum que dicunt Octaviano, qui distat octavo miliario ad Barchinona civitate”, del 7 de maig del 955; segons Peray, del temps de l'abat Bonhome que, però, no hi és citat per res. En canvi Peray oblidava el doc. n. 57 del Cartulari, del 959, citat abans i que torno a mencionar tot seguit.

(26) Aquest document, citat per E. COMPTE, *Els necrologis antics* (vegeu nota 21), p. 144.

3. 956/7: "...in honore sanctissimi Cucufati martiris sub Landerico abba..."—Colofó del còdex Madrid, R. Acad. Hist., San Millán nº 17, fol. 241v.

4. 959 febrer 4: Els marmessors del vescomte Brandoví fan una donació "a... Sancto Cucufato cenobium sive et in manus domno Bonus homo abba".—Cartulari de Sant Cugat, doc. nº 57²⁷.

5. 959 desembre 27: Donació d'Adaulf "ad domum prelibati Sancti Cucufati... in presencia Landerici abbati, qui est in eius basilica pater monachorum".—Cart. Sant Cugat, doc. nº 61²⁸.

6. 965 desembre 13: "Ego Landericus abba", amb els seus monjos, commuten una terra i vinya a la vall de Sant Medir, comtat de Barcelona, per una altra terra al mateix lloc.—Montserrat, Arxiu, perg. Sant Cugat, nº 24.

7. 966 novembre 20: Entre els marmessors del comte Miró, que fan donació de la vila de Tossa a Ripoll, hi ha: "Landricus abbas monasterii Sancti Cucufatis, quem vocant Bonum hominem..."; i a les firmes: "Landericus abbas"²⁹.)

8. 966 desembre 21: Entre els mateixos marmessors del comte Miró, en una donació de diversos alous a la catedral de Barcelona, figura també "Landericus abba", que es repeteix a les firmes.—Barcelona, Arxiu catedral, Libri Antiquitatum IV f. 18, doc. 56³⁰.)

El lector atent ja s'haurà adonat de la importància del document citat amb el nº 7, que resol definitivament l'enigma: l'abat Landeric tenia per sobrenom Bonhome³¹. Les dates extremes d'aquest abat no són encara

---

com de l'11 de febrer del 959, sembla datat clarament del "II idus februarii anno II regnante Lautario rege filio Ludevici", que correspon al 956, com dic.

(27) Vegeu més amunt la nota 24.

(28) Edició RIUS, CSC, I p. 53-54.

(29) F. VALLS TABERNER, *Notes per a la història de la família comtal de Barcelona*, Recull de documents i estudis, I, fasc. III, Barcelona 1923, p. 208-209, tret d'una còpia autoritzada el 19 de desembre de 1623 pel notari de Ripoll, Onofre Pont, que Valls trobà a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, dipositat a la seva Biblioteca de Catalunya. Es estranya que aquest document no hagi estat aprofitat abans d'E. COMTE, *Els necrologis antics*, p. 144, nota 10 (on no dona, però, la referència bibliogràfica). L'havien publicat Emili Claudi GIRBAL, *Tossa. Notícia sobre la història... de esta villa y su término*, 1884, ap. 1, p. 115-117; F. MONSALVATGE, *Notícies històriques*, vol. 15, n. 2149, p. 206-207.

(30) Edició en VALLS TABERNER, p. 206-207.

(31) La inversemblant identificació que fa Peray de "Bonus Homo o Alaricus de Sala", referida sense cap prova, ve de la lectura errònia del doc. n. 59 del Cartulari (RIUS, CSC, I p. 52), del 30 d'octubre del 959 que comença: "Ego Bonushomo, que vocant Alaricus, [et] Salla, donatores sumus a domum Sancti Cucuphati..."; la copulativa *et* l'afegeixo jo, i és evident, tant per parlar

precisables. La del començ del seu govern dependrà de la donació a Sant Pere de les Puellas, si és que ha existit el document i no es tracta d'una confusió³². Per un estudi, que tinc enllestit, sobre els abats predecessors seus^{32a} és molt probable que Landeric accedis al govern del monestir després de l'abat Gotmar, que fou alhora bisbe de Girona, i morí vers el 954. En tot cas, cal avançar Landeric al febrer del 956 almenys, en comptes del 959, com es deia. El final de l'abadiat de Landeric Bonhome s'ha de situar entre el 967 (recordem que vivia encara pel desembre del 966) i el maig del 969, que apareix a Sant Cugat el seu successor, l'abat Ponç³³. Deixo per ara més precisions, ja que penso reprendre aviat l'estudi d'alguns altres abats de Sant Cugat del segle X.

Tanquem el parèntesi sobre Landeric Bonhome i retornem al colofó del còdex 17 de San Millán de la Cogolla. Queda per llegir el nom del copista contingut en la lin. 2. La lectura de Loewe-Hartel, *SNILBASLOP*, deixa summament escèptic, ja que no s'assembla a cap nom d'una arrel lingüística coneguda. Els benedictins de Le Bouveret, després de trans-

---

aquí en plural com perquè les firmes de l'escatocol separen els noms d'Alaric i de Sal-la amb *signum* propi per a cada nom, seguits dels verbs *fecimus* i *rogavimus* també en plural. L'error, del que no s'adona Peray, li venia dels abaciologis fabulosos del monestir, que identificaren aquest senyor Bonhome Alaric amb l'abat Landeric Bonhome.

De Landeric en queden encara altres mencions posteriors que tenen interès per a conèixer quin havia estat el seu patrimoni personal. En les butlles de confirmació de béns de Sant Cugat concedides pels papes Silvestre II, el 1002 (RIUS, CSC, II p. 32, n. 382: original en paper, a l'ACA); Joan XVIII, el 1007 (CSC, II p. 59, n. 412: original també en paper, a l'ACA), i Benet VIII, del 1023 (CSC, II p. 134-137, n. 486), es menciona "in comitatu Gerundensi ipsum alaudem qui fuit de Landerico (Landrico. 1007; Landrigo. 1023) abba. qui est in Exterria (Esterría, 1007 i 1023)". Aquest alou era a Cornellà de Terri, segons una donació del mateix 1023 (? CSC, II p. 140, n. 490, original en mal estat) d'unes terres "in comitatu Gerundensi, in termino pa(rochie) Sancti Petri de Corneliano... que est prope ecclesiam beati Pe[tri] predicti] iusta terram que fuit Landerici abbati". De l'altra "terra propria" que tenia Landeric a Girona se'n parla al document 2 de la relació anterior, de l'any 956.

(32) Qui sap si aquest document, citat de segona mà per Peray, podria haver donat peu a identificar el "Landericus diaconus", que apareix entre els clergues que acompanyaven el bisbe Guilàrd de Barcelona a la consagració de Sant Pere de les Puellas del 945 (F. UDINA, *El milenari del Real Monasterio de San Pedro de las Puellas y el acta de consagració de su primitivo templo*, Boletín R. Academia de Buenas Letras de Barcelona, 18 (1945) p. 217-244 (espec. p. 224, 227, 233, 243, 244), amb el futur l'abat Landeric de Sant Cugat. Ho apunto només com a hipòtesi. Del mateix Landeric diaca, document del 6 juny 940 als *Libri Antiquitatum* de la catedral de Barcelona (resum de J. MAS, *Rúbrica*, I doc. n. 13, p. 7).

(32a) *Els abats Barceló i Gotmar de Sant Cugat del Vallès*, Miscel·lànea Miquel Coll i Alentorn, Barcelona (en premsa).

(33) RIUS, CSC, I n. 90, p. 74.

criure exactament Loewe-Hartel, proposen amb interrogant: *SVILBASLOG* (= *Gonsalvus?*)³⁴. És inútil observar que els del Bouveret no han examinat novament el colofó damunt del còdex i que, per tant, llur proposta és una simple suposició, influïda potser pel convenciment que havia d'amagar-s'hi un nom castellà conegut que, a més, s'hauria de llegir com un geroglífic! La veritable solució va per un camí més raonable.

A l'examinar personalment el còdex es veia clar que la lletra *A* del suposat *SNILBASLOP* no era majúscula sinó minúscula d'un tipus d'escriptura cursiva cal·ligrafiada de la cancelleria reial franca: *a* d'origen merovingi, molt característica, que consisteix en dos traços en forma de 3 girats. Aquesta escriptura de cancelleria franca va ésser imitada per alguns escribes-notaris de documents catalans dels segles X i XI, en especial entorn de Sant Cugat i de Ripoll³⁵. Era lícit pensar que en el nom de l'escriba podia haver-hi alguna altra lletra del mateix origen; efectivament, la suposada *b* no era més que una *t* de cancelleria (formada per un traç vertical, al que se li enrosca el traç superior que baixa en forma de *s*). Tampoc la lletra següent a l'*a* era una *s* llarga sinó una *r* minúscula seguida d'una *t* alta i d'una *o* punxeguda per dalt. Així, el final del nom del copista era *-tario*.

La primera part del nom, encara que una mica més difícil, no ho era tant com això si es tenia present el tipus d'escriptura usat. La suposada *S* inicial no era altra cosa que una *t* de cancelleria (com la descrita abans). Deixem la lletra següent. Les altres dues són clarament una *u* i una *l* encara més llarga (com la de la terminació del nom). La segona lletra del nom, que he deixat penjada, només pot ésser una *r*, jo diria que minúscula, encara que l'espai sembli capaç per a una *R* majúscula i que Loewe-Hartel hi llegissin una *N*, injustificada per mi, ja que el suposat traç diagonal no és de tinta sinó una taca.

Finalment, el secret del nom del copista del còdex de Sant Cugat quedava desvelat: no s'havia de llegir *Snilbaslop* sinó *Truitario*. La *P* que a continuació hi vegeren Loewe-Hartel hi era certament; però si es té en compte: la llargada del pal d'aquesta lletra; un traç diagonal que baixa una mica separat cap a la dreta i que només pot pertànyer a una *R*; que segueix una altra *o* punxeguda i que el conjunt té una llarga línia d'abreviació al

(34) Vegeu nota 8.

(35) A instigació meua l'han estudiada E. COMPTE i J. RECASENS, *Influències de l'escriptura de les cancelleries franques en els documents de la Marca Hispànica*, Ier Col·loqui d'Història del Monaquisme català, vol. II, Santes Creus, 1969, p. 51-57, amb làmines.

damunt, hom no pot interpretar-hi altra cosa que el monograma vertical de *PBRO* = *presbitero*. El conjunt de la frase de lín. 2-4 diu, doncs: *orate p(ro) Trituario pr(es)b(ite)ro qui scripsit hunc librum...*

Tritarius (o Truiter) no és cap nom desconegut a Sant Cugat³⁶ I, encara, aquesta vegada tenim més sort: en el document nº 2 de la llista anterior, original del 12 de febrer del 956, donat per l'abat Landeric, hi firma autògraf *Tritarius sacer*, en lletres de cancelleria franca, exactament com en el colofó del còdex 17 de San Millán, com es podrà comparar en les reproduccions que en dono. *Sacer* i *presbiter* eren estrictament sinònims. A més, les lletres uncials de *sacer* d'aquesta firma són també de la mateixa mà i ductus que les del *sacer* del final de la lín. 7 del colofó.

De passada cal dir que Tritarius només pot ésser un dels copistes dels dos còdexs de Sant Cugat estudiats, ja que és evident la diversitat de mans que intervingueren en llur còpia. Potser n'era el cap d'escriptori.

Només queden per esclarir les dues últimes línies del colofó; i a fe que són potser les més difícils de llegir senceres. Tot i amb això, a part de no contenir detalls d'importància, crec possible deduir-ne el sentit i fins les paraules concretes. La lín. 7, segons Loewe-Hartel, diu: *ETDEDITILLU(m) ADR...TUS SACER*, lletres en general visibles i confirmables després d'un nou examen. L'únic que queda dubtós és el nom propi, que acaba certament en *tus* i comença molt probablement amb una *R*. Després d'aquesta sembla endevinar-se la curva inferior d'una *E* uncial; i, com que abans de la final *-tus* hi apareix un traç diagonal descendent a la dreta, que pot ésser d'una *A*, només queda espai per a una o dues lletres desconegudes per ara. La proposta de complement és: o bé *Re[n]/atus*—nom pràcticament ignorat en els nostres documents del segle X—, o bé *Re[gi]atus*, conegut aleshores al comtat de Barcelona³⁷ i sens dubte preferible.

La 8ª i darrera línia conté una fórmula que, encara que no se'n llegeixin totes les lletres, és fàcilment completable. No m'entretindrà a raonar els complements, sinó que corregiré, si cal les lletres llegides per Loewe-

(36) Per exemple: un "Tritarius et uxori mee Amada" donen a Sant Cugat una terra a Octavià el 25 gener 955 (RIUS, CSC, I, n. 36 [37 per error]); altres del mateix nom consten el 908 (*ibid.* I, n. 3); el 993 (*ibid.*, n. 294); 964 i 968 (F. UDINA, *El Archivo condal*, n. 163 i 168), etc. Per altres formes del nom vegeu Dieter KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien*, *Estudis Romànics* 14 (1969) p. 95: "drohts", i 15 (1970) p. 267-268: "[h]arius". (37) Un *Riatus*, que després firma *Regiatus*, actua prop de Barcelona el 991 (F. UDINA, *El Archivo condal*, doc. 229, p. 418-9); el 996 (Barcelona, Arxiu de Sant Pere de les Puelles, perg. n. 9); el 994 i 996 (J. MAS, *Rúbrica dels Libri Antiquitatum*, I n. 135 i 162).

Hartel i hi afegiré les que crec restituïbles: *p(ro)pt(er) re[med]iu(m) anime (s)ue*, el que dona un sentit perfectament d'acord amb el context.

Només queda per saber què era aquest còdex que acabava amb un colofó tan solemne i detallat. La lin. 1 comença: *Explicit lib(er) D(e) o gra(tia)s*, que la lin. 3 concreta: *hunc libru(m) Collectaneum*³⁸. Aquest títol de *Collectaneus* ha de correspondre a una obra coneguda a Catalunya als segles X i següents. Altrament no n'hi hauria hagut prou amb aquest mot per a caracteritzar el contingut del còdex. En alguns catàlegs de biblioteques medievals catalanes apareix un títol que s'hi podria identificar; per exemple, a Ripoll el 1047: *Coll(e)ct(aneum) I*³⁹; a la catedral de Sant Vicenç de Roda de Ribagorça vers 1100: *unum Collectaneum*⁴⁰; a la d'Urgell, en un afegit de l'any 1147: *II Collectaneos*⁴¹. Encara que de Sant Cugat del Vallès no s'ha conservat cap catàleg tan antic, no obstant en una llista de llibres de l'altar de la Mare de Déu, del segle XIV, hi constava encara: *Item I Collectari*, entremig d'altres leccionaris i homiliaris litúrgics⁴². Encara, tres testimonis més: el sagristà Ricard dona a la catedral de Vic, el 1101, *unum Collectaneum*^{42a}. L'inventari de la canonja de Sant Joan de les Abadesses, del 1218, menciona *Collectarum*^{42b}; el de Poblet, de la fi del segle XII, *Collectaneo*^{42c}.

(38) Lectura correcta i sense dubtes possibles, que Loewe-Hartel, p. 510, asseguren al dir que "Die Handschrift enthält einen *Liber collectaneus*..."; però no sé per quina raó, en transcriure el colofó, transformen en *Collectarium*.

(39) Segons còpia del P. Benet Ribas, de Montserrat, conservada a Madrid, Acad. Hist., ms. 9/5937, p. 369, i publicada per Rudolf BEER, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, Wien 1907-1908, p. 101-109 (trad. catalana de Pere BARNILS, al BRABL de Barcelona, 5 (1909-1910) p. 267-277, n. 77); *Collectarium I*, però l'abreviatura *Collect* també es pot transcriure *Collectaneum*.

(40) H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona 1935, p. 126 nota 5, tret del P. Caresmar que el copia en els *Sacra Cathalonie antiquitatis Monumenta*, ara a la Biblioteca de Catalunya, ms. 729 vol. VIII, p. 274-5.

(41) Pere PUJOL i TUBAU, *De la cultura catalana mig-eva: Una biblioteca dels temps romànics*, EUC 7 (1913) p. 6.

(42) Com són: dos volums del *Carle* (= homiliari de Pau Diaca), un *Estivall* (= part d'estiu d'un lliçonari) i dos volums d'*Aymo* (potser l'homiliari reunit per Haimó d'Auxerre); vegeu M. COLL i ALENTORN, *El cronicó de Sant Cugat*, Miscel·lànea Anselm M. Albareda, vol. I (Anal. Mont., 9), Montserrat 1962, p. 259. Malgrat el que dic, confesso que també podria tractar-se d'un recull d'oracions col·lectes.

(42a) J. GUDIOL, *Els llibres il·luminats*, Barcelona 1955, p. 31.

(42b) *Ibidem*, p. 79; podria ésser també un llibre de col·lectes litúrgiques.

(42c) A. ALTISENT, *Cultura i art a Poblet (S. XII-XVII)*, II^{on} Col·loqui d'història del monaquisme català, Sant Joan de les Abadesses, 1970, II, Poblet 1972 p. 133 i 137-8, on els identifica "naturalment [amb] les col·lectes de la missa", probablement amb raó, però me'n queda el dubte.

Els grans còdex de San Millán, n. 17 i 21, contenen tots dos el mateix *Collectaneus* de sermons i homilies distribuïdes per les festes de l'any litúrgic. Segons Joseph Lemarié, que n'ha descobert el contingut i en prepara l'edició, la col·lecció és carolíngia, ve d'Itàlia, és de la fi del segle IX i correspon als Comentaris, en part publicats, de Luculenci a les epístoles i evangelis⁴³. Com que Lemarié en tractarà aviat, no dono aquí la descripció dels dits còdexs sinó tan sols la transcripció diplomàtica del colofó del f. 241 v del còdex 17, tal com he justificat en l'estudi precedent:⁴⁴

- Explicit lib(er) D(e)o gra(tia)s. Ora-
 2 te p(ro) Truitario p(res)b(ite)ro, qui scripsit
 hunc libru(m) Collectaneum
 4 in honore s(an)c(t)i(ssi)m[i C]ucu[f]ati mar(tiris),
 sub Landerico abba, anno
 6 III regnant[e L]eu[tari]o rege,
 et dedit illu(m) ad Re[gi]atus sacer
 8 p(ro)pt(er) re[med]iu[m] anime [s]ue.

El sentit d'aquest colofó permet d'introduir-nos en el mecanisme de treball de l'escriptori monàstic. El prevere Truiter escrigué una part (o dirigi la transcripció) del Col·lectani, a honor (i en el monestir) de Sant Cugat del Vallès, sota el govern de l'abat Landeric (Bonhome), l'any tercer del rei Lotari (956/7) i el lliurà al sacerdot Rejat, per tal que hom pregués per la seva ànima. És probable que Rejat fòs monjo del monestir, encarregat potser del llibres litúrgics utilitzats a l'església. Truiter, que a més de prevere també crec monjo, intervingué en la còpia d'aquest exemplar del Col·lectani, no pas per vendre sinó perquè quedés vinculat al monestir del santíssim Cugat màrtir; altrament no s'entén la solemnitat de la menció del sant patró ni la de l'abat Landeric, que manà escriure'l, si l'haguessin copiat per encàrrec d'un comprador de fora.

També es pot refer la història de les primeres vicissituds d'ambdós còdexs. Lemarié creu⁴⁵ que els dos foren copiats d'un exemplar comú i no

(43) Publicats en petita part a *PL*, 72, c. 803-860. A més de la carta que m'envià el 27. VII. 1981, i les llargues notes manuscrites que ell mateix afegí a l'exemplar del catàleg de Pérez Pastor (vegeu nota 4) de l'Academia de la Historia, de Madrid, vegeu encara del mateix LEMARIÉ, *Frangments d'homéliaires conservés aux Archives Capitulaires de Vich, témoins de sermons pseudo-augustiniens et du Commentaire de Luculentius sur le Évangiles*, *Revue des Études Augustiniennes*, 25 (1979) p. 85-105.

(44) Acompanyen aquest estudi la fotografia del colofó esborrat, tal com es veu ara, i un altre gravat retocat per mi, que intenta refer-ne l'aspecte primitiu.

(45) En les notes citades al catàleg de Pérez Pastor.

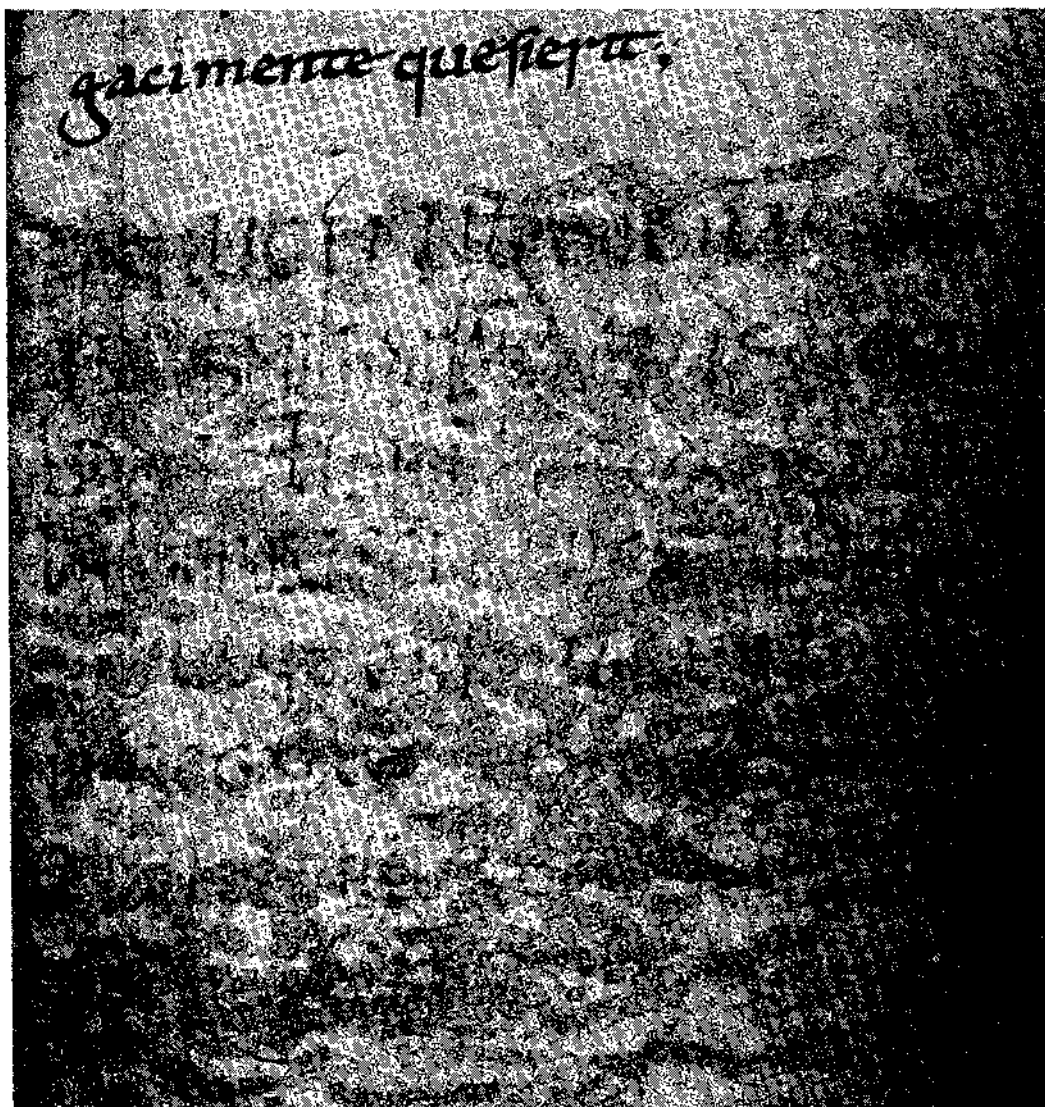
pas un de l'altre; ja que, encara que llur text és el mateix, les rúbriques respectives no són pas sempre idèntiques. A més, el dòdex 17 conté unes interpolacions i suplementes (entre altres, els que comencen al f. 241 v, just després de colofò estudiat) que no es troben al còdex 21; aquest darrer, en canvi, té uns llargs complementes isidorians.

Per la meua banda m'atreveixo a suposar que ambdós còdexs foren començats a copiar gairebé simultàneament; i aquesta seria potser l'explicació de la varietat de mans que s'alternaren en llur còpia. De totes maneres no es podrà assegurar aquesta hipòtesi fins que no s'hagin comparat les diverses mans que hi intervingueren amb les dels escribes-notaris dels molts documents originals conservats del monestir vallesà.

El fet cert de les dues còpies del mateix text, tot i el que acabo de dir, fa pensar que l'escriptori de Sant Cugat no sols treballava per a enriquir la pròpia biblioteca (amb el còdex 17, que porta el colofò), sino que en copiava per a exportar o per encàrrec (per exemple, el còdex 21). Els monjos de San Millán de la Cogolla, en tot cas, els adquiriren tots dos, probablement poc abans de la fi del segle XI, ja que les notes litúrgiques i numerals afegides en escriptura visigòtica que conté el còdex 17 no permeten anar més enllà. Aquestes notes tenien la finalitat evident de fer utilitzable el dit còdex 17 en la celebració de la litúrgia romana introduïda de poc al monestir de la Rioja. No sabria pas descobrir per quin motiu els de San Millán adquiriren també l'altre còdex, el 21, amb el mateix text repetit i això al mateix monestir català proveïdor; però és un fet, per inexplicable que sembli.

A San Millán trobaren inadequat el colofò, tan expressiu i detallat, del còdex 17 i l'esborraren; encara que no d'una manera tan dràstica com per a impedir que, amb lents d'augment, bones fotografies i sobretot amb paciència, es descloguessin els seus enigmes. Alhora que ens permet afegir a la llista de còdexs sortits de l'escriptori de Sant Cugat els dos més antics que en coneixem⁴⁶; i ha donat peu a ajustar les dates i la identitat de l'abat Landeric Bonhome. Tot això com a mostra del molt que queda per estudiar en la història del gran monestir del Vallès.

(46) A Barcelona, ACA, Secció de Monacals, vaig poder trobar un full d'una Bíblia del segle X procedent també de Sant Cugat, que actualment porta la signatura. *Fragments de Còdexs*, 250. Els altres manuscrits conservats són ja del segle XI i següents.

1. Madrid, Acad. Hist., Aemil. 17 f. 241v: aspecte actual del colofó rascat.

2. El mateix colofó hipotèticament refet.

3. Montserrat, Arxiu, perg. Sant Cugat, nº 17: signatures de "Landericus abba" i de "Truitarius (en lletres de cancelleria carolíngia) sacer".

...uefiet...

...LIBRARIIS...

...LIBRARIIS COLLECTANEUM...

...SCIENTIARUM...

...RICORDA...

...LE...

...S...

...S...

...L...

...S...

...S...